

**ПОСТАТЬ ЄПИСКОПА МИКОЛАЯ (КУТЕПОВА)
У ДОКУМЕНТАХ УПОВНОВАЖЕНОГО РАДИ У СПРАВАХ РПЦ
ПО ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ (1961-1964 РР.)**

кандидат історичних наук, Юрій ДАНИЛЕЦЬ, PhD.,
докторант, доцент кафедри історії України Ужгородського національного
університету, директор богословсько-історичного науково-дослідного центру
ім. архімандрита Василя (Проніна) Мукачівської єпархії УПЦ

Єпископ Миколай (Кутепов) був одним із наймолодших архіреїв на чолі Мукачівсько-Ужгородської православної єпархії в радянський час. Його правління припало на пік антирелігійною кампанії, коли масово закривали храми та монастирі, переслідували вірників та духовенство. Постать владики Миколая досить добре вивчена сучасними дослідниками, які акцентували більше увагу на його діяльності на російських кафедрах. У 2009 р. в Ольга Букова видала книгу під назвою «Святитель земли Нижегородской. Митрополит Нижегородский и Арзамасский Николай (Кутепов)» (Букова 2009). За її словами «именно у карпатороссов владыка Николай впервые проявил свой твердый характер и стойкую веру. Молодой епископ часто служил, любил ездить на приходы, ремонтировал, решал хозяйственные вопросы, что крайне раздражало местную советскую власть» (Корнилов 2010, с. 137). На архівних документах написані статті викладача Нижегородської духовної семінарії Олексія Дьяконова. Російський дослідник стверджував, що «за два года своего служения в Закарпатье владыка Николай много сделал для укрепления Православия во вверенной ему епархии... В целях искоренения выявленных нарушений епископ Николай стремился ввести на приходах единообразие в богослужении и соблюдение православного устава, упорядочить дисциплинарные и финансовые дела епархии» (Дьяконов 2011, с. 58). У даній

статті і наступних публікаціях автор оприлюднив унікальні фото з архіву митрополита Миколая (Дьяконов 2012).

Владика Миколай (Кутепов) народився в 1924 р. на хуторі Кутепове Тульської області. Був учасником Другої світової війни, мав бойові поранення, обмороження кінцівок та ампутацію пальців обох ніг. Навчався в Ленінградській духовних семінарії та академії. У 1959 р. прийняв чернецтво, працював інспектором Саратовської духовної семінарії. 10 вересня 1961 р. хіротонізований на єпископа Мукачівського і Ужгородського. Хіротонію здійснювали: митрополити: Крутицький і Коломенський Пітирим, Херсонський і Одеський Борис, архієпископи: Едмонтонський і Канадський Пантелеймон, Ярославський і Ростовський Никодим, єпископи: Подільський Кипріан, Костромський і Галицький Никодим, Талліннський і Естонський Олексій (Наречение 1961, с. 41). З 9 жовтня 1963 р. – єпископ Омський і Тюменський. З 16 грудня 1969 р. – єпископ Ростовський і Новочеркаський. З 1 грудня 1970 р. – єпископ Володимирський і Суздальський. У 1972 р. зведений в сан архієпископа. З 17 квітня 1975 р. – архієпископ Калузький і Боровський. З 11 червня 1977 р. очолював Горьковську (з 1990 р. – Нижегородська) і Арзамаську кафедру. У 1991 р. зведений у сан митрополита. Помер 21 липня 2001 р. (Памяти 2002, с. 68-69).

У даній публікації ми вирішили проаналізувати ставлення місцевого уповноваженого у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області до нового архієрея. Слід зазначити, що попередник владики Миколая на Закарпатській кафедрі – архієпископ Варлаам (Борисевич) займав угодовську позицію до радянської влади, сприяв закриттю монастирів та сільських парафій (Данилец, Казак 2017). Таким чином, будь яка опозиційність та самостійність молодого єпископа викликала супротив та негативну реакцію апарату уповноваженого Ради у справах РПЦ по Закарпатській області. Загальна характеристика інформаційних звітів уповноваженого Ради по

Закарпаттю часів «хрущовської відлиги» нами охарактеризовано в окремій публікації (Данилець 2016).

Документи, які показують позицію місцевого уповноваженого С. Олеоленка щодо єпископа, виявлено у двох фондах Державного архіву Закарпатської області. Це фонд Р-195. «Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих» та фонд Р-544. «Уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області». Хронологічно джерела охоплюють період з лютого 1962 р. по січень 1964 р. За найменуванням документи поділяються на інформаційні звіти, довідки-характеристики, доповідні записки тощо.

Перший документ уповноважено Ради у справах РПЦ щодо владики Миколая був підготовлений 3 лютого 1962 р. та відправлений на ім'я уповноваженого Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів СРСР по УРСР Г. Пінчука. С. Олеоленко зазначав, що єпископ Миколай супроводжував Сербського патріарха по СРСР, їздив у складі делегації в Індію і через ці фактори, вивчити його діяльність вдалося тільки фрагментарно. Щодо поїздки до Індії, потрібно відзначити, що з 18 листопада по 6 грудня 1961 р. в Нью-Делі працювала III Асамблея Всесвітньої ради церков, в роботі якої вперше взяла участь делегація РПЦ (Дьяконов 2013). За словами уповноваженого, під час знайомства і першої бесіди, єпископ «стеснительно и сдержано себя вел. Обещал аккуратность и исполнительность. Заметно, что получил хороший инструктаж от старого правящего архиерея, который уже умеет большой опыт работы с уполномоченным. О монастырях несколько раз повторял: Наломали дров, перегнули, не надо было спешить» (ДАЗОд, арк. 4). У даному випадку мова йшла про тотальне закриття монастирів в Закарпатті, що викликало протести духовенства та вірників. Чимало уваги в документі приділено економічним питанням, уповноважений закидає єпископу зловживання у примусовому зборі коштів на утримання єпархіального управління. Підводячи підсумки під інформацією чиновник писав: «понимаю, что он

молодой епископ, теряется при решении сложных практических вопросов, постепенно нужно его приучать к этому» (ДАЗОд, арк. 6).

У річному звіті за 1961 р. уповноважений доповнював свої спостереження про архієрея. «К решению других служебных вопросов епископ Николай относится по-разному. Дал распоряжение священнику Боишко вынести антиминс из церкви, снятой с регистрации религиозной общины в г. Мукачево. Согласен с тем, чтобы священники по-новому хоронили, не освящали домов, но от прямых указаний благочинным воздерживается» (ДАЗОа, арк. 13). Таким чином, ми бачимо, що єпископ не хотів конфліктувати з уповноваженим, але і запропоновані йому міроприємства не спішив виконувати. Наступний документ від 15 серпня 1962 р. був набагато різкіший і критичніший. Місцевий уповноважений адресував його своєму керівництву в Києві в особі Г. Пінчука та в м. Москві – В. Куроєдова. Крім того, від руки на заголовку дописано ще один адресат – УКДБ в Закарпатській області. У доповідній записці наголошувалося, що єпископ у своїй діяльності допустив цілий ряд «отрицательных действий и явлений». «Сначала вел себя рассеяно – писал С. Олеоленко, в одной из бесед высказал своем мнение примерно так: ...поймите, что не все поднимаемые Вами вопросы я буду решать» (ДАЗОа, арк. 51). Доповнюючи тезу про критичне ставлення архієрея до свого попередника через ліквідацію монастирів, Миколай заявляв: «Я никогда не допущу, чтобы вооруженные люди разгоняли не вооруженных людей» (ДАЗОа, арк. 51). Уповноважений висловлював думку, що єпископ всіма силами намагається втримати монастирі. У документі наводиться цілий ряд прикладів, які мали підтвердити дану тезу. Наприклад, Миколай відмінив розпорядження архієпископа Варлаама про відчислення з Мукачівського монастиря черниць та послушниць молодших за 30 років. Не погодився він також із повною передачею бібліотеки монастиря на Чернечій горі Ужгородському державному університету. У своєму відношенні на імя настоятельки обителі вказав: «Богослужебная и богословско-историческая и каноническая литература передаче не подлежит». Згідно із документом,

єпископ намагався відправити релігійну літературу в Ленінградську духовну академію для учбових цілей, але йому було перешкоджено реалізувати цей задум (ДАЗОа, арк. 52). Також владика був проти передачі частини приміщень монастиря під склад взуттєвою бази, не хотів видавати розпорядження благочинним щодо припинення паломництва на Успенський відпуст в Мукачеві, залучав 6 річного хлопчика для прислуговування у олтарі, використовував монастирських хор під час богослужінь у Мукачівському соборі. Всі ці факти уповноважений вважав не правильними та, навіть, злочинними. Наприкінці доповідної записки С. Олеоленко просив «оказать помощь в воздействии на епископа Николая в деле устранения имеющихся недостатков в его деятельности» (ДАЗОа, арк. 52).

Річний звіт за 1962 р. містить інформацію про тиск на правлячого архієрея у апараті Уповноважено Ради в Києві та в Москві. Після чого він був змушений погодитися на передачу всієї бібліотеки Мукачівського монастиря УЖДУ. Уповноважений висував нові претензії до єпископа, мовляв, той відмовляється укладати орендний договір на приміщення єпархіального будинку, відкладає скорочення штату благочинних та працівників єпархіального управління (ДАЗОб, арк. 22).

18 квітня 1963 р. С. Олеоленко підготував об'ємну довідку-характеристику на правлячого архієрея. Вона закінчувалася висновком, що подальше перебування Миколая на посаді Мукачівсько-Ужгородського єпископа вважається небажаним, «на что и соседи возражений не имеют». В оригіналі документу, останні слова викреслені. Вважаємо, що мова йде про органи КДБ, з якими узгоджувалися всі важливі призначення і звільнення. Загалом документ містив всі раніше наведені звинувачення на адресу владика Миколая. Найбільше чиновника дратувало те, що архієрей «обещает и заверяет одно, а делает совсем другое», тобто, іншими словами, ієрарх саботував радянські міроприємства по обмеженню діяльності православної церкви. (ДАЗОе, арк. 51).

У останньому проаналізованому нами документі – річному звіті за 1963 р. уповноважений повідомляв про дві перевірки єпархіального управління та звинувачення у махінаціях із виготовленням та збутом свічок. Однак, органи не змогли довести вину працівників єпархіального управління та тільки винесли рішення про додаткове податкове стягнення з єпархіального управління. С. Олеоленко неприховано звинувачував архієрея у причетності до махінацій. У цьому ж звіті вказується про призначення на Мукачівсько-Ужгородську кафедру єпископа Боголіпа (Анцуха) (ДАЗОс, арк. 17-18).

Таким чином, у документах уповноваженого Ради у справах РПЦ по Закарпатській області єпископ Миколай (Кутепов) постає як людина вольова, здатна на сміливі вчинки задля інтересів православних християн. Різноманітні довідки та звіти показують тиск на церкву на місцях, спробу схилити архієрея до співпраці та у разі відмови – тотальна критика та безпідставні звинувачення. Неможливість впливати на діяльність молодого єпископа підштовхнула уповноваженого вимагати його звільнення із посади та переведення на іншу кафедру. Припускаємо, що саме це і послужило головною причиною переміщення владики до Омська, що стало і для нього великою несподіванкою.

Список джерел та літератури

БУКОВА, О., 2009. *Святитель земли Нижегородской. Митрополит Нижегородский и Арзамасский Николай (Кутепов)*. Нижний Новгород: «Кварц». ISBN 978-5-903581-22-1.

ДАЗОа, Ф. Р. 195. Виконавчий комітет Закарпатської обласної Ради депутатів трудящих, Оп. 13, Спр. 148. *Інформаційні звіти та доповідні записки Уповноваженого Ради в справах Руської православної церкви при Раді Міністрів Союзу РСР по Закарпатській області (20 січня 1962 – 30 грудня 1962)*. На 61 арк.

ДАЗОб, Ф. Р. 195, Оп. 13, Спр. 165. *Інформаційні звіти, доповідні записки, інформації і переписка Уповноваженого Ради в справах Руської православної церкви при*

Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області (14 лютого 1963 – 9 жовтня 1963).
На 58 арк.

ДАЗОс, Ф. Р. 195, Оп. 13, Спр. 190. *Інформаційні звіти, доповідні записки, інформації і переписка Уповноваженого Ради в справах Руської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області (20 січня 1964 – 16 грудня 1964).* На 71 арк.

ДАЗОд, Ф. Р. 544. Уповноважений Ради у справах релігій при Раді Міністрів СРСР по Закарпатській області, Оп. 3, Спр. 52. *Матеріали релігійних культів (2 січня 1962 – 1 грудня 1962).* На 69 арк.

ДАЗОе, Ф. Р. 544, Оп. 3, Спр. 55. *Переписка з Радою у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР і уповноваженим Ради в справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР по питаннях стану релігії і діяльності релігійних організацій (9 січня 1963 – 29 грудня 1963).* На 147 арк.

ДАНИЛЕЦ, Ю., КАЗАК, О., 2017. *Жизнь и деятельность архиепископа Варлаама (Борисевича) (1899–1975 гг.).* In: *Pravoslavny biblicky zbornik.* № II. Gorlice, с. 96-128. ISBN 978-83-63055-81-3

ДАНИЛЕЦЬ, Ю. 2016. *Інформаційні звіти уповноваженого Ради у справах РПЦ по Закарпатській області як історичне джерело (1953-1964 рр.)* In: *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* Вип. 2 (35). Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», с. 114-126.

ДЬЯКОНОВ, А., 2011. *Первая кафедра митрополита Николая (Кутепова).* In: *Дамаскин: Журнал Нижегородской духовной семинарии.* №3 (19). Нижний Новгород, с. 52-59.

ДЬЯКОНОВ, А., 2012. *Памятная книга Покровского храма-памятника в Ужгороде.* In: *Дамаскин: Журнал Нижегородской духовной семинарии.* №1 (20). Нижний Новгород, с. 42-49.

ДЬЯКОНОВ, А., 2013. *Митрополит Николай: международная миссия.* In: *Ведомости Нижегородской митрополии.* 16 (28). [online]. Нижний Новгород

[cit. 6 березня 2018]. Dostupne z: <http://nne.ru/mitropolit-nikolaj-mezhdunarodnaya-missiya/>

КОРНИЛОВ, А., 2010. Епископское служение это завидная и опасная высота. In: *Вестник ПСТГУ II: История. История Русской Православной Церкви*. Вып. II:1 (34). Москва, с. 135-142. ISSN 1991-6434

Наречение и хиротония архимандрита Николая (Кутепова), 1961. In: *Журнал Московской Патриархии*. №11. Москва, с. 41-45.

Памяти митрополита Нижегородского и Арзамасского Николая, 2002. In: *Журнал Московской Патриархии*. №9. Москва, с. 68-69.